

ORIENTAL JOURNAL OF PHILOLOGY

journal homepage:

<http://www.supportscience.uz/index.php/ojp/about>**LINGUOCULTURAL LOSSES IN LITERARY TRANSLATIONS GENERATED BY ARTIFICIAL INTELLIGENCE (On the example of German translations of the novel “Days gone by”)*****Bahodir Berdialiye****PhD, Senior Lecturer**Samarkand State Institute of Foreign Languages**E-mail: bakhodir8701@gmail.com**Samarkand, Uzbekistan***ABOUT ARTICLE**

Key words: artificial intelligence, ChatGPT, Google Translate, neural machine translation, literary translation, linguoculturology, linguocultureme, realia, linguocultural loss, explication, transliteration, adequacy, equivalence.

Received: 03.10.26**Accepted:** 04.10.26**Published:** 05.10.26

Abstract: This article examines the linguocultural losses occurring in literary translations generated by artificial intelligence (AI), using Abdulla Qodiriy’s novel *O’tkan kunlar* (Days Gone By) and its German translations as case studies. The study aims to compare the translation of Uzbek linguocultural units into German via Google Translate and ChatGPT against a professional translation and to determine the extent to which national-cultural content is preserved. Selected *realia* (culture-specific terms), ethnographic units, kinship terms, and the micro-texts containing them served as the research material. The analysis employed criteria such as semantic equivalence, linguocultural adequacy, pragmatic alignment, and the preservation of national-cultural components, alongside techniques including generalization, concretization, transliteration, and explication. The results indicate that in Google Translate versions, the incorrect translation or generalization of certain units leads to a loss of cultural information, whereas ChatGPT demonstrates a tendency to preserve the national-cultural characteristics of *realia* by combining transliteration and explication. Micro-text analysis revealed that AI translations are relatively close to the original in terms of lexico-semantic and compositional structure, though they lack sufficient adaptation to the natural literary norms of the German language regarding certain syntactic

constructions. Research results confirm the necessity of a comprehensive approach—incorporating linguocultural and pragmatic criteria alongside lexical-semantic correspondence—when evaluating the quality of literary translation using artificial intelligence.

SUN'IIY INTELLEKT YORDAMIDA YARATILGAN BADIY TARJIMALARDA LINGVOKULTUROLOGIK YO'QOTISHLAR (“O'tkan kunlar” romanining nemis tiliga tarjimalari misolida)

Bahodir Berdialiyev

PhD, Samarqand davlat chet tillar instituti katta o'qituvchisi

E-mail: bakhodir8701@gmail.com

Samarqand, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, ChatGPT, Google Translate, neyron mashina tarjimasi, badiiy tarjima, lingvokulturologiya, lingvokulturema, realiya, lingvokulturologik yo'qotish, eksplikatsiya, transliteratsiya, adekvatlik, ekvivalentlik.

Annotatsiya: Mazkur maqolada sun'iy intellekt (SI) yordamida yaratilgan badiiy tarjimalarda yuzaga keladigan lingvokulturologik yo'qotishlar Abdulla Qodiriyning “O'tkan kunlar” romani va uning nemischa tarjimalari misolida tadqiq etiladi. Tadqiqotning maqsadi o'zbek lingvokulturologik birliklarining Google Translate va ChatGPT orqali nemis tiliga tarjima qilinishini professional tarjima bilan qiyoslash hamda milliy-madaniy mazmunning saqlanish darajasini aniqlashdan iborat. Tadqiqot materiali sifatida romandan tanlangan realiyalar, etnografik birliklar, qarindoshlik terminlari va ular ishtirokidagi mikromatnlar olindi. Tahlilda semantik ekvivalentlik, lingvokulturologik adekvatlik, pragmatik moslik, milliy-madaniy komponentlarning saqlanishi hamda generalizatsiya, konkretlashtirish, transliteratsiya va eksplikatsiya mezonlaridan foydalanildi. Natijalar Google Translate tarjimalarida ayrim birliklarning noto'g'ri tarjima qilinishi yoki umumlashtirilishi madaniy axborot yo'qotilishiga olib kelishini, ChatGPTda esa transliteratsiya va eksplikatsiyani uyg'unlashtirish orqali realiyalarning milliy-madaniy xususiyatlarini saqlash tendensiyasi mavjudligini ko'rsatdi. Mikromatn tahlili SI tarjimasining asliyatga leksik-semantik va kompozitsion jihatdan nisbatan yaqinligini, biroq ayrim sintaktik konstruksiyalarda nemis tilining tabiiy badiiy

me'yorlariga moslashuv yetarli emasligini ko'rsatdi. Tadqiqot natijalari SI yordamida badiiy tarjima sifatini baholashda leksik-semantik moslik bilan bir qatorda lingvokulturologik va pragmatik mezonlardan kompleks foydalanish zarurligini tasdiqlaydi.

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ПОТЕРИ В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПЕРЕВОДАХ, ВЫПОЛНЕННЫХ С ПОМОЩЬЮ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА (на примере переводов романа “Минувшие дни” на немецкий язык)

Баходир Бердиалиев

Доктор философии (PhD), старший преподаватель Самаркандского государственного института иностранных языков

Электронная почта: bakhodir8701@gmail.com

Самарканд, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: искусственный интеллект, ChatGPT, Google Translate, нейронный машинный перевод, литературный перевод, лингвокультурология, лингвокультурема, реалия, лингвокультурологическая потеря, экспликация, транслитерация, адекватность, эквивалентность.

Аннотация: В данной статье рассматриваются лингвокультурные потери, происходящие в литературных переводах, созданных с использованием искусственного интеллекта (ИИ), на примере романа Абдуллы Кодиря «Минувшие дни» и его немецких переводов. Цель исследования – сравнить перевод узбекских лингвокультурных единиц на немецкий язык с помощью Google Translate и ChatGPT с профессиональным переводом и определить уровень сохранения национально-культурного содержания. В качестве исследовательского материала были взяты отдельные реалии, этнографические единицы, термины родства и микротексты с их участием из романа. В анализе использовались критерии семантической эквивалентности, лингвокультурной адекватности, прагматической совместимости, сохранения национально-культурных компонентов, а также обобщения, конкретизации, транслитерации и экспликации. Результаты показали, что в переводах Google Translate некорректный перевод или обобщение некоторых единиц приводит к потере культурной информации, в то время как в ChatGPT наблюдается тенденция к сохранению национально-культурных особенностей реалий за счет сочетания транслитерации и экспликации. Микротекстовый анализ

показал, что перевод, выполненный с помощью искусственного интеллекта, относительно близок к оригиналу в лексико-семантическом и композиционном плане, однако в некоторых синтаксических конструкциях адаптация к естественным художественным нормам немецкого языка недостаточна. Результаты исследования подтверждают необходимость комплексного использования лингвокультурных и прагматических критериев, наряду с лексико-семантическим соответствием, при оценке качества художественного перевода с помощью искусственного интеллекта.

Kirish. Bugungi kunda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining jadal rivojlanishi tarjimashunoslik, xususan, mashina tarjimasi nazariyasi va amaliyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. ChatGPT, DeepL, Google Translate kabi tizimlar turli tillar o'rtasida qisqa vaqt ichida katta hajmdagi matnlarni tarjima qilish imkonini bermoqda. Mazkur vositalardan ilmiy-texnik, rasmiy va axborot matnlari bilan bir qatorda badiiy asarlarni tarjima qilishda ham foydalanish holatlari tobora ortib bormoqda.

Biroq badiiy tarjimaning o'ziga xosligi faqat lingvistik mazmunning boshqa tilda qayta ifodalanishi bilan cheklanmaydi. Badiiy matn milliy-madaniy mazmun, tarixiy xotira, urf-odat, diniy tasavvur, milliy obrazlar, pragmatik ma'no va estetik ta'sir kabi ko'plab komponentlarni o'zida mujassam etadi. Shu sababli badiiy tarjimaning adekvatligini faqat grammatik yoki leksik moslik asosida baholash yetarli emas. Unda asliyatdagi milliy-madaniy axborotning tarjima tilida qay darajada saqlanganini ham aniqlash zarur.

So'nggi yillarda SI va neyron mashina tarjimasining imkoniyatlarini baholashga bag'ishlangan tadqiqotlar soni sezilarli darajada ortmoqda. Ushbu tadqiqotlarda mashina tarjimasining aniqligi, post-editing jarayoni, terminologik moslik, katta til modellari samaradorligi hamda professional tarjimon faoliyatiga ta'sir kabi masalalar keng o'rganilmoqda. Jumladan, Zhaokun Jiang, Qianxi Lv, Ziyin Zhang va Lei Lei tomonidan olib borilgan tadqiqotda inson tarjimasi, neyron mashina tarjimasi va ChatGPT tarjimalari o'rtasidagi lingvistik va statistik farqlar tadqiq etilgan. Tadqiqotchilar ChatGPT yordamida yaratilgan tarjimalarning inson tarjimasiga qaraganda neyron mashina tarjimasiga ko'proq o'xshashlik namoyon etishini qayd etadilar (Zhaokun, ..., Distinguishing Translations by Human, NMT, and ChatGPT: A Linguistic and Statistical Approach. 2023).

Badiiy tarjimaning lingvokulturologik jihatlarini esa Eugene Nida, Peter Newmark, Lawrence Venuti va Susan Bassnett kabi tadqiqotchilarning ilmiy qarashlari bilan bogʻliq. Ularning tadqiqotlarida ekvivalentlik, adekvatlik, tarjima strategiyalari, madaniy komponentlarni qayta ifodalash hamda tarjimonning madaniyatlararo vositachi sifatidagi roli masalalari yoritilgan. Lingvokulturologiya nuqtayi nazaridan Viktor Teliya va Veronika Maslovaning ishlari ham muhim nazariy asosni tashkil etadi (Newmark, *Translation and Culture*, 2010: 306; Nida, *Toward a Science of Translating*, 1964: 352; Venuti, *The Translator's Invisibility*, 1995: 366; Bassnett, *Translation Studies*, 2002: 176).

Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarda oʻzbek badiiy adabiyotiga xos lingvokulturologik birliklarning SI yordamida nemis tiliga tarjima qilinishida yuzaga keladigan madaniy yoʻqotishlar yetarlicha tizimli tadqiq etilmagan. Ayniqsa, oʻzbek milliy-madaniy mazmunini mujassam etgan realiyalar, etnografik birliklar, diniy tushunchalar, qarindoshlik terminlari va ijtimoiy-madaniy birliklarning SI tarjimasida qanday transformatsiyaga uchrashi alohida tadqiqot obyekti tashkil etishi mumkin.

Mazkur tadqiqot uchun Abdulla Qodiriyning “Oʻtkan kunlar” romani muhim empirik manba sifatida tanlandi. Asarda oʻzbek xalqining tarixiy-madaniy hayoti, urf-odatlarini, diniy tasavvurlari, kiyim-kechaklari, ijtimoiy institutlari, qarindoshlik munosabatlari va boshqa milliy-madaniy komponentlar keng aks etgan. Shu jihatdan roman SI yordamida badiiy tarjimada lingvokulturologik axborotning saqlanish darajasini aniqlash uchun muhim material boʻla oladi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi “Oʻtkan kunlar” romanida uchraydigan lingvokulturologik birliklarning Google Translate va ChatGPT vositalari orqali nemis tiliga tarjima qilinish xususiyatlarini professional tarjima bilan qiyoslash hamda tarjima jarayonida yuzaga keladigan lingvokulturologik yoʻqotishlarni aniqlashdan iborat.

Mazkur maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: romandan lingvokulturologik mazmunni ifodalovchi birliklarni aniqlash; tanlangan birliklarning Google Translate va ChatGPT yordamida nemis tiliga tarjima variantlarini aniqlash; ushbu variantlarni professional tarjimon tarjimasi bilan qiyoslash; tarjimada qoʻllangan transliteratsiya, eksplikatsiya, generalizatsiya va konkretlashtirish kabi usullarni aniqlash; semantik ekvivalentlik va lingvokulturologik adekvatlik darajasini baholash; lingvokulturologik yoʻqotishlarning asosiy koʻrinishlarini aniqlash; alohida leksik birlik va mikromatn darajasidagi tarjima natijalarini qiyoslash.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi, avvalo, oʻzbek–nemis tillari juftligi doirasida SI yordamida yaratilgan badiiy tarjimalarning lingvokulturologik jihatdan professional tarjimalar bilan qiyosiy tahlil qilinishida namoyon boʻladi. Tadqiqotda lingvokulturologik birliklarning tarjimasini

baholashda semantik ekvivalentlik bilan bir qatorda lingvokulturologik adekvatlik va pragmatik moslik mezonlarining qo'llanishiga alohida e'tibor qaratiladi.

Material va metodlar. Tadqiqot materiali sifatida Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanidan tanlab olingan lingvokulturologik birliklar hamda ular ishtirokidagi mikromatnlar olindi. Mazkur birliklar tarkibiga milliy mato nomlari (atlas, adras), ijtimoiy-madaniy birlik (mahalla), milliy oshxona madaniyatiga oid realiya (tandir), milliy kiyim nomi (do'ppi), qarindoshlik atamasi (quda), diniy-etnografik birlik (salla) kabi birliklar kiritildi.

Ularning tarjima variantlari ikki turdagi avtomatlashtirilgan tarjima vositalari — Google Translate va ChatGPT — hamda A.Specht tomonidan yaratilgan professional tarjima bilan qiyoslandi. Shuni ta'kidlash lozimki, A.Specht tarjimasi rus tilidagi tarjima orqali amalga oshirilgan (vositachi tarjima). Shu sababli undagi ayrim yo'qotishlar rus tilidagi oraliq matn bilan bog'liq bo'lishi mumkin va bu holat natijalarni talqin qilishda hisobga olindi.

Mikromatn darajasidagi tahlil uchun romanning 65-betida keltirilgan, Homidning ruhiy holati, harakatlari va muayyan ijtimoiy-madaniy muhit tasvirlangan parcha tanlandi.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqotda qiyosiy-tahliliy, tavsifiy, kontekstual va lingvokulturologik tahlil metodlaridan foydalanildi.

Qiyosiy-tahliliy metod orqali asliyat, SI tarjimalari va professional tarjimalar o'rtasidagi semantik va strukturaviy farqlar aniqlandi.

Tavsifiy metod yordamida tarjima variantlarida qo'llangan usullar — transliteratsiya, eksplikatsiya, generalizatsiya, konkretlashtirish va tushirib qoldirish — tavsiflandi.

Kontekstual metod lingvokulturologik birliklarning alohida leksik birlik sifatidagi ma'nosi bilan ularning mikromatn tarkibidagi pragmatik va funksional ma'nosini farqlash imkonini berdi.

Lingvokulturologik tahlil orqali tarjimada milliy-madaniy axborotning saqlanish yoki yo'qolish darajasi baholandi.

Tarjima variantlarini baholashda quyidagi mezonlar asos qilib olindi:

Mezon	Mazmuni
Semantik ekvivalentlik	Asliyatdagi asosiy denotativ va konnotativ ma'noning saqlanishi
Lingvokulturologik adekvatlik	Milliy-madaniy mazmun va realiyanning tarjimada qayta ifodalanishi
Pragmatik moslik	Tarjimaning kommunikativ vazifasi va o'quvchiga ta'sirining saqlanishi
Milliy identifikatorning saqlanishi	Realিয়া yoki lingvokulturemaning milliy nomi va identifikatsiya imkoniyatining saqlanishi

Badiiy tabiiylik	Tarjimaning nemis tilining tabiiy badiiy me'yorlariga mosligi
Tarjima transformatsiyasi	Generalizatsiya, konkretlashtirish, transliteratsiya, eksplikatsiya va boshqa usullarning qo'llanishi

Mazkur mezonlar bir-birini almashtirmaydi. Aksincha, badiiy tarjima sifatini kompleks baholash imkonini beradi. Masalan, leksik jihatdan aniq tarjima lingvokulturologik axborotni saqlamasligi, yoki aksincha, madaniy mazmunni yaxshi saqlagan tarjima nemis tilining badiiy me'yorlariga to'liq mos kelmasligi mumkin.

Natija va muhokamalar. Tanlangan bir so'zli lingvokulturologik birliklar tarjimasining qiyosiy tahlili quyidagi natijalarni ko'rsatdi:

Asliyat	Google Translate	ChatGPT (maxsus promtsiz)	A. Specht
Atlas	Atlas	Atlas-Seidenstoff / usbekischer Atlasstoff	Atlasseide
Adras	–	Adras – traditioneller usbekischer Ikatstoff aus Seide und Baumwolle	Adras: halbseidener, handgewebter gemusterter Stoff
Mahalla	Nachbarschaft	Mahalla (traditionelle Nachbarschaftsgemeinschaft in Usbekistan)	das Viertel
Tandir	Ofen	Tandoor, ein traditioneller Lehmofen, der in Usbekistan zum Backen von Brot und zum Garen von Speisen verwendet wird	Tandyr: Backofen aus Lehm
do'ppi	Schädel	Doppi, eine traditionelle usbekische bestickte Kopfbedeckung	Doppa: viereckige oder runde flache, oft reich verzierte Kappe
Quda	Gut	Quda, der Vater bzw. die Mutter des Ehepartners des eigenen Kindes	Schwager
Salla	der Turban	der muslimische Turban	Der Turban

Atlas o'zbek xalqining milliy to'qimachilik madaniyatiga oid realiya bo'lib, ipakdan to'qiladigan, rang-barang naqshlari bilan ajralib turuvchi an'anaviy matoni anglatadi. Google Translate tomonidan taklif etilgan Atlas shakli tashqi jihatdan asliyat birligini saqlagan bo'lsa-da,

nemis tilida Atlas boshqa leksik assotsiatsiyalarni ham yuzaga keltiradi. Shu sababli realiyaning o'zbek milliy matosi sifatidagi ma'nosini kontekstdan tashqarida bevosita anglashilmasligi mumkin. ChatGPT tomonidan taklif etilgan Atlas-Seidenstoff va usbekischer Atlasstoff variantlarida esa realiya nomi saqlanib, uning tabiati qo'shimcha komponent orqali ochib berilgan. Bu yerda transliteratsiya va eksplikatsiya uyg'unlashadi. A.Spechtning Atlasseide varianti atlasning ipak mato ekanligini ifodalasa-da, uning o'zbek madaniyatiga xos realiya ekanligini bevosita ko'rsatmaydi. Demak, mazkur birlik misolida realiya nomini saqlash+qisqa eksplikatsiya modeli lingvokulturologik axborotni to'liqroq yetkazish imkonini beradi.

Adras o'zbek xalq amaliy san'atiga oid milliy mato turi bo'lib, ipak va paxta tolalaridan qo'lda to'qiladigan yarim ipak gazlamani anglatadi. Google Translate tomonidan tarjima variantining berilmagani realiyaning ushbu tizim tomonidan to'g'ridan-to'g'ri qayta ishlanmaganini ko'rsatadi. ChatGPT variantida esa Adras nomi saqlangan va traditioneller usbekischer Ikatstoff aus Seide und Baumwolle orqali uning madaniy va texnologik xususiyatlari izohlangan. Professional tarjimada esa halbseidener, handgewebter gemusterter Stoff tavsifi orqali predmetning moddiy xususiyatlari berilgan, biroq milliy nomning identifikatsion funksiyasi zaiflashgan. Shunday qilib, ushbu birlik misolida ham transliteratsiya va eksplikatsiyaning birgalikda qo'llanishi lingvokulturologik axborotni saqlash uchun muhim strategiya sifatida namoyon bo'ladi.

Mahalla oddiy hududiy birlik emas, balki o'zbek jamiyatida tarixan shakllangan ijtimoiy-madaniy institutni bildiradi. Google Translate tomonidan berilgan Nachbarschaft varianti "qo'shnichilik" ma'nosini anglatadi, biroq mahallaning ijtimoiy institut sifatidagi mazmunini to'liq ifodalamaydi. Das Viertel varianti ham hududiy mazmunni beradi, lekin mahallaning o'zini o'zi boshqarish, ijtimoiy birdamlik va urf-odatlar markazi sifatidagi funksiyalarini ifodalash imkoniyati cheklangan. ChatGPT tomonidan taklif etilgan Mahalla (traditionelle Nachbarschaftsgemeinschaft in Usbekistan) variantida esa milliy nom saqlanadi va uning ijtimoiy-madaniy mohiyati qisqa izoh orqali ochiladi. Bu holat lingvokulturologik birliklarni tarjima qilishda milliy identifikatorni saqlashning o'zi yetarli emasligi, balki zarur hollarda uni maqsadli til o'quvchisiga tushunarli qiluvchi eksplikativ komponent bilan to'ldirish lozimligini ko'rsatadi.

Google Translate tomonidan berilgan Ofen varianti semantik jihatdan umumiy bo'lib, tandirning loydan qurilishi, non yopish va taom tayyorlashdagi funksiyasi kabi madaniy va funksional belgilarni ifodalamaydi. ChatGPT tomonidan berilgan Tandoor, ein traditioneller Lehmofen, der in Usbekistan zum Backen von Brot und zum Garen von Speisen verwendet wird variantida esa transliteratsiya va batafsil eksplikatsiya birlashtirilgan. Natijada realiyaning nomi, materiali, geografik-madaniy mansubligi va funksiyasi bir vaqtning o'zida ifodalangan. A.Spechtning Tandy: Backofen aus Lehm variantida qisqa eksplikatsiya mavjud. Mazkur holat

realiyaning faqat nomini saqlash bilan uni madaniyatlararo kommunikatsiya uchun yetarli darajada tushunarli qilish o'rtasidagi farqni ko'rsatadi.

Do'ppi o'zbek milliy kiyimining muhim elementi bo'lib, etnik-madaniy identifikator vazifasini ham bajaradi. Google Translate tomonidan berilgan Schädel varianti semantik jihatdan noto'g'ri bo'lib, nemis tilida "bosh suyagi" ma'nosini anglatadi. Demak, mazkur tarjimada ham denotativ, ham lingvokulturologik moslik buzilgan. ChatGPT tomonidan taklif etilgan Doppi, eine traditionelle usbekische bestickte Kopfbedeckung variantida esa milliy nom saqlangan va uning funksional xususiyati izohlangan. A.Spechtning Doppa: viereckige oder runde flache, oft reich verzierte Kappe varianti predmetning tashqi shaklini batafsil tavsiflaydi. Biroq Doppa shakli aslyatdagi do'ppi nomining fonetik tuzilishidan farq qiladi. Shunday qilib, mazkur birlik misolida nomni saqlash va funksional tavsif berish strategiyasi lingvokulturologik axborotni qayta ifodalash uchun samarali vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Quda o'zbek qarindoshlik tizimiga xos bo'lgan, nikoh tufayli qarindosh bo'lgan ikki oilaning ota-onalari o'rtasidagi munosabatni bildiruvchi lingvokulturologik birlikdir. Google Translate tomonidan taklif etilgan Gut varianti nemis tilida "yaxshi" ma'nosini anglatadi va mazkur birlik bilan semantik aloqaga ega emas. ChatGPT tomonidan berilgan Quda, der Vater bzw. die Mutter des Ehepartners des eigenen Kindes varianti esa birlikning milliy nomini saqlab, uning denotativ mazmunini tavsifiy usulda ochib beradi. A.Specht tarjimasidagi Schwager esa nemis tilida boshqa qarindoshlik munosabatlarini ifodalashi mumkin. Shu sababli u qudaning o'ziga xos qarindoshlik munosabatini to'liq aks ettirmaydi. Mazkur holat qarindoshlik terminlari tarjimasida funksional analogdan foydalanish har doim ham lingvokulturologik adekvatlikni ta'minlamasligini ko'rsatadi.

Salla musulmon Sharqi, xususan, o'zbek erkaklari an'anaviy kiyimining diniy-etnografik elementi hisoblanadi. Google Translate va A.Specht tarjimalarida berilgan der Turban varianti predmetni to'g'ri nomlaydi, biroq uning o'zbek muhitidagi ijtimoiy-madaniy belgilarini ifodalamaydi. ChatGPT tomonidan berilgan der muslimische Turban variantida esa diniy mansublik ko'rsatilgan, ammo etnik-mintaqaviy o'ziga xoslik ochilmagan. Demak, mazkur birlikda uchala variant ham denotativ jihatdan to'g'ri, lekin lingvokulturologik axborot qisman saqlangan.

Tanlangan birliklar tahlili uch xil tendensiyaning ko'rsatd. Birinchidan, Google Translate ko'plab hollarda birliklarning lug'aviy yoki umumiy semantik ekvivalentini tanlashga moyil. Mahalla – Nachbarschaft, tandir – Ofen kabi variantlarda umumlashtirish natijasida madaniy komponentning muhim qismlari yo'qoladi. Do'ppi – Schädel, quda – Gut kabi variantlarda esa semantik nomuvofiqlik kuzatiladi.

Ikkinchidan, professional tarjimada maqsad tilining tabiiyligi va badiiy ravonligi muhim o‘rin egallaydi. Shu sababli ayrim realiyalar tavsifiy yoki funksional analoglar orqali berilgan. Biroq bunday strategiya ayrim hollarda milliy identifikatorning neytrallashtirishiga olib keladi.

Uchinchidan, ChatGPT variantlarida transliteratsiya va eksplikatsiyani birlashtirish tendensiyasi kuzatiladi. Mahalla, adras, tandir, do‘ppi va quda birliklarida milliy nomning saqlanishi hamda uning izoh bilan to‘ldirilishi lingvokulturologik axborotning katta qismini saqlash imkonini beradi.

Shu nuqtayi nazardan, tanlangan materiallar doirasida transliteratsiya + eksplikatsiya modeli SI tarjimasida lingvokulturologik mazmunni saqlashning muhim strategiyasi sifatida namoyon bo‘ldi.

Alohida leksik birlikning tarjimasini baholash har doim ham uning badiiy matndagi real funksiyasini to‘liq aks ettirmaydi. Lingvokulturologik birlikning pragmatik vazifasi, konnotativ ma‘nosi va obrazlilik darajasi ko‘pincha kontekst orqali namoyon bo‘ladi.

Shu sababli tadqiqotning ikkinchi bosqichida “O‘tkan kunlar” romanidan olingan mikromatn va uning A.Specht hamda SI tomonidan yaratilgan nemischa variantlari qiyosiy tahlil qilindi. Bunda SIning maxsus promtlarsiz, ya‘ni oddiy tarjima qobiliyatidan foydalanildi.

Asliyatda Homidning ruhiy holati, tajovuzkor kayfiyati, harakatlari, kiyimi va muayyan ijtimoiy muhit tasvirlangan. Mazkur parcha tarjimasida faqat individual leksik birliklarning emas, balki butun tasviriy tizimning qayta yaratilishi talab etiladi.

A.Specht tarjimasida:

- “bosh og‘ritib o‘ylamoq” → auf Rache sinnen;
- “bir gunohsiz” → sein Opfer;
- “darboza” komponenti tushirib qoldiriladi;
- “o‘ralib bitmagan” komponentining mazmuni qisqaradi.

“Bosh og‘ritib o‘ylamoq”ning auf Rache sinnen tarzida tarjima qilinishi asliyatda bevosita mavjud bo‘lmagan “qasos” semasining kiritilishiga olib kelgan. “Bir gunohsiz”ning sein Opfer shaklida berilishi esa semantik konkretlashtirish hisoblanadi. Chunki Opfer “qurbon” yoki “jabrlanuvchi” ma‘nolarini anglatib, asliyatdagi umumiy “gunohsiz” tushunchasini muayyanlashtiradi.

Shuningdek, ayrim tasviriy komponentlarning tushirib qoldirilishi asliyatdagi obrazlilikning qisqarishiga olib kelgan.

SI tarjimasida esa asliyatning leksik-semantik va kompozitsion tuzilishiga nisbatan yaqinlik yuqoriroq:

- “bir gunohsiz” → einen Unschuldigen;

- “qaror qo‘yg‘andek” → als habe er einen Entschluss gefasst;
- “qoziqdagi” → am Pflock hängenden;
- “ulug‘ darboza” → ein großes Tor;
- “o‘ralib bitmagan salla” → noch nicht vollständig gewickelten Turban.

Mazkur misollar asliyatning semantik komponentlari SI tarjimasida ko‘proq saqlanganini ko‘rsatadi. Biroq semantik yaqinlik avtomatik ravishda badiiy adekvatlikni anglatmaydi. SI tarjimasining ayrim sintaktik konstruksiyalari nemis tilining tabiiy badiiy me‘yorlariga to‘liq moslashmagan. Demak, SI tarjimasida asliyatga semantik yaqinlik va maqsad tilida badiiy tabiiylik o‘rtasidagi muvozanat muhim muammo sifatida namoyon bo‘ladi.

Bu holat badiiy tarjima sifatini baholashda ikki bosqichli yondashuv zarurligini ko‘rsatadi: 1) asliyat mazmuni va madaniy komponentlarning saqlanishi; 2) mazkur mazmunning maqsad tilida tabiiy va estetik jihatdan maqbul ifodalanishi.

Shunday qilib, SI tarjimasi mazmuniy-semantik va lingvokulturologik mezonlar bo‘yicha asliyatga nisbatan yaqinroq ko‘rinsa-da, badiiy tabiiylik va stilistik ravonlik mezonlari bo‘yicha qo‘shimcha post-editingni talab qilishi mumkin.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, SI yordamida badiiy tarjimada lingvokulturologik yo‘qotishlarni baholash faqat tarjimaning “to‘g‘ri” yoki “noto‘g‘ri” ekanligini aniqlash bilan cheklanmasligi kerak. Birinchi muhim masala — semantik to‘g‘rilik va lingvokulturologik adekvatlikning bir xil hodisa emasligi. Masalan, tandir – Ofen juftligida umumiy predmet ma‘nosi ma‘lum darajada saqlanadi, biroq milliy-madaniy xususiyatlar yo‘qoladi. Aksincha, Quda – Quda, der Vater bzw. die Mutter... variantida milliy nom va uning mazmuni birgalikda saqlanadi.

Ikkinchi muhim masala — milliy nomni saqlashning o‘zi ham yetarli emasligi. Atlas yoki mahalla kabi birliklar tarjima tilida fonetik yoki grafik jihatdan saqlangan taqdirda ham, maqsad tilidagi o‘quvchi ularning madaniy referensini avtomatik ravishda anglamasligi mumkin. Shu sababli transliteratsiya ko‘pincha eksplikatsiya bilan to‘ldirilishi lozim.

Uchinchi jihat — SI tarjimasining kontekstga bog‘liqligi. Alohida birlik darajasida muvaffaqiyatli ko‘ringan tarjima mikromatn tarkibida pragmatik yoki stilistik jihatdan boshqa natija berishi mumkin. Shuning uchun lingvokulturologik tarjimani baholashda leksik birlik va kontekstual birlik darajalarini bir-biridan ajratish, biroq ularni o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilish zarur.

To‘rtinchidan, badiiy tarjimada semantik yaqinlik va badiiy tabiiylik o‘rtasida muvozanat mavjud. Professional tarjimonlar maqsad tilining tabiiyligini ta‘minlash maqsadida ayrim semantik komponentlarni qisqartirishi yoki funksional analoglardan foydalanishi mumkin. SI esa

asliyatdagi ayrim komponentlarni ko'proq saqlashi mumkin, biroq bu jarayonda maqsad tilining tabiiy badiiy me'yorlari buzilishi ehtimoli mavjud.

Shu sababli SI tomonidan yaratilgan tarjimani tayyor badiiy tarjima sifatida emas, balki post-editing va lingvokulturologik nazoratni talab qiluvchi tarjima mahsuloti sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Mazkur tadqiqotda aniqlangan tendensiyalar, ayniqsa, transliteratsiya va eksplikatsiyaning birgalikda qo'llanishi SI tarjimasining lingvokulturologik imkoniyatlarini o'rganish uchun muhim yo'nalish ekanligini ko'rsatadi. Biroq ushbu xulosa tanlangan birliklar va mikromatn doirasida amal qiladi; uni barcha janrlar, tillar va SI modellariga umumlashtirish uchun kengroq korpus asosidagi tadqiqotlar talab etiladi. Bundan tashqari, professional tarjima sifatida faqat bitta, vositachi til orqali qilingan tarjima olingan.

Xulosa. Tadqiqot natijasida "O'tkan kunlar" romanidagi tanlangan lingvokulturologik birliklarning Google Translate, ChatGPT va professional tarjimon tomonidan yaratilgan nemischa variantlari qiyosiy tahlil qilindi.

Tahlil natijalari quyidagi ilmiy xulosalarni shakllantirish imkonini beradi:

1. Lingvokulturologik birliklar tarjimasini faqat lug'aviy ekvivalentlik asosida baholash yetarli emas. Milliy-madaniy mazmun, pragmatik vazifa va konnotativ komponentlarning saqlanishi ham hisobga olinishi lozim.
2. Google Translate tarjimalarida generalizatsiya va ayrim hollarda semantik nomuvofiqlik kuzatiladi. Mahalla – Nachbarschaft, tandir – Ofen kabi variantlarda madaniy axborot qisqaradi; do'ppi – Schädel, quda – Gut kabi misollarda esa semantik moslik buziladi.
3. Professional tarjimada maqsad tilining tabiiyligi va badiiy ravonligi muhim o'rin egallaydi. Biroq ayrim hollarda funksional analog yoki tavsifiy tarjimadan foydalanish milliy-madaniy identifikatorning zaiflashishiga olib kelishi mumkin.
4. ChatGPT tarjimalarida transliteratsiya va eksplikatsiyaning uyg'unlashuvi kuzatiladi. Mazkur strategiya realiyaning milliy nomini saqlash bilan birga, uning ma'nosini maqsad tilidagi o'quvchiga tushunarli qilish imkonini beradi.
5. Mikromatn darajasidagi tahlil alohida leksik birlik tahlilidan ko'ra kengroq natija beradi. Kontekst lingvokulturologik birliklarning pragmatik, stilistik va funksional xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi.
6. SI tarjimasining asliyatga semantik yaqinligi uning badiiy jihatdan to'liq adekvatligini anglatmaydi. SI tomonidan yaratilgan tarjimada asliyat mazmuni va madaniy komponentlar nisbatan yaxshi saqlangan bo'lishi mumkin, biroq ayrim sintaktik va stilistik konstruksiyalar maqsad tilining tabiiy badiiy me'yorlariga moslashtirishni talab qiladi.

7. Badiiy tarjimada SI samaradorligini baholash kompleks mezonlar asosida amalga oshirilishi kerak. Bunday mezonlar qatoriga semantik ekvivalentlik, lingvokulturologik adekvatlik, pragmatik moslik, milliy-madaniy komponentlarning saqlanishi va badiiy tabiiylik kiradi.

Umuman olganda, mazkur tadqiqot doirasida olingan natijalar transliteratsiya + eksplikatsiya modelining milliy-madaniy birliklarni SI yordamida tarjima qilishda istiqbolli strategiyalardan biri ekanligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, SI tomonidan yaratilgan badiiy tarjimalarni yakuniy matn sifatida qabul qilishdan oldin lingvokulturologik va stilistik post-editingni amalga oshirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bassnett S. Translation Studies. – London; New York: Routledge, 2002. – 176 p.
2. Jiang Z., Lv Q., Zhang Z., Lei L. Distinguishing Translations by Human, NMT, and ChatGPT: A Linguistic and Statistical Approach. Scientific Journal: Computer Science > Computation and Language. Submitted on 17 Dec. 2023.
3. Kodiriy A. Die Liebenden von Taschkent. Aus dem Russischen von A. Shpecht. – B.: Im Verlag Kultur und Fortschritt, 1968. – 54 b.
4. Newmark P. Translation and Culture. In: Meaning in Translation. 2010. – 306 p.
5. Nida E. Toward a Science of Translating. – Leiden, 1964. – 352 p.
6. Qodiriy A. O'tkan kunlar. – T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2018. – 65 b.
7. Venuti L. The Translator's Invisibility. – London; New York: Routledge, 1995. – 366 p.
8. Маслова В. А. Лингвокультурология: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
9. Телия В. Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа "Языки русской культуры", 1996. – 222 с.
10. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Т., "Ўзбекистон миллий энциклопедияси", 2006. 1-жилд. – 680 б.
11. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Т., "Ўзбекистон миллий энциклопедияси", 2006. 2-жилд. – 671 б.
12. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Т., "Ўзбекистон миллий энциклопедияси", 2006. 3-жилд. – 687 б.
13. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Т., "Ўзбекистон миллий энциклопедияси", 2006. 4-жилд. – 606 б.

14. Худойберганава Д. Лингвокультуроология терминларининг қисқача изоҳли
лўғати. – Т.: “Turon zamin ziyo”, 2015. – 41 б.